

LA REPRESSIÓ AL MATARONÈS, 1936-1939: ELS CASOS DE CABRILS, CABRERA I ÒRRIUS

CABRILS

Aquesta petita localitat del Maresme mantindrà invariablement una població propera als vuit-cents habitants, entre 1900 i 1936. En una posició de clar estancament, clarament influïda per la veïna Sant Joan de Vilassar (de Mar) i submergida en el treball agrícola, la manca de noves expectatives comprometrà el creixement poblacional fins ben entrat el segle xx.

A nivell de preferències polítiques, el balanç electoral sempre se saldarà amb un lleuger avantatge electoral de les esquerres.

Evolució de la població

Any	Població
1900	789
1910	801
1920	756
1930	777
1936	792
1940	826
1950	715
1960	884

Font: JOSEP IGLESIES, *La població del Maresme...*, 1971

El Sindicat Agrícola l'Amistat de Cabrils (FSAL i USA), va ser fundat el 1927; el 1933 es fusionava amb la cooperativa de la població, per passar a dir-se Sindicat Agrícola i Cooperativa de Consum.

La pagesia ens fa entendre que, abraçada bona part de la població, el 1948 l'Hermandad Sindical indicava que tenia censats uns cent vint pagesos, una xifra que, convenientment ampliada per les dones, joves i, encara, alguns avis jubilats, s'aproximaria força al 70% de la població activa.

El 1944 recollia 992.886 quilos de patates, una quantitat discreta que ens fa pensar en la importància de la producció d'altres productes, com ara les hortalisses.

Registres electorals (1931-1936)

Eleccions	Electors	Participació	ERC	Lliga	ACR	Radicals	BOC
Legislatives 28/06/1931	238	185 77,7 %	138 vots 74,4 %	36 vots 19,7 %	9 vots 4,9 %	2 vots 1,0 %	
Parlament de Catalunya 20/11/1932	238	186 78,2 %	110 vots 59,3 %	73 vots 38,9 %		1 vot 0,7 %	2 vots 1,1 %
Legislatives 19/11/1933	552	444 80,43 %	201 vots 45,27 %	195 vots 43,92 %	43 vots 9,68 %	5 vots 1,13 %	
Municipals 14/1/1934	552	511 92,57 %	298 vots 58,31 %	213 vots 41,68 %			
Legislatives 16/2/1936	552	457 82,8 %	255 vots 55,8% FEC	202 vots 44,2% FCO			

Font: MERCÈ VILANOVA, *Atles electoral de Catalunya durant la Segona República i La Maresma 21-11-1933* (ACM)

La situació revolucionària

A la població, políticament parlant, només hi havia simpatitzants d'ERC i de la Lliga Catalana, gairebé meitat per meitat. Després del 19 de juliol de 1936, es van reunir en assemblea algunes persones militants d'esquerreres, per poder nomenar les més adients perquè ocupessin la governació de la població, les quals es van anar renovant amb freqüència.

Components del comitè

1. Antoni Argimon Cerqueda (*a*) *Abrilet*
2. Albert Abril Serra (*a*) *Salvi* ERC
3. Vicenç Desvila Martos
4. Joan Duran Godàs (*a*) *El Moliner* CNT
5. Miquel Villà Casanovas (*a*) *El Pato* ERC
6. Ramon Riera Planas (*a*) *Migeu*

Font: *Causa General*. Informe FET, 15-01-1942. Caixa 1747 (AHN-Madrid)

No hi hagué milícies antifeixistes.

La repressió a la rereguarda republicana

A les quatre de la tarda del dijous 23 de juliol de 1936, arribà a la població, procedent de Mataró, un escamot de milicians, tots en possessió d'abundant armament. Es dirigiren a la plaça de l'Església, amb la intenció de calar-hi foc. S'hi van oposar l'alcalde i algun regidor allà presents, s'establí una forta discussió, però, finalment, els milicians van transigir a no fer-ho ells sota la promesa que es cremarien tots els sants i altres objectes sagrats; i així es va fer; l'alcalde, amb un ban municipal, convocà tots els homes de 18 a 45 anys. Aleshores, es retirà l'escamot de milicians, no sense abans haver rebut la garantia que es cremaria també l'altar que hi havia a la casa de les germanes terciàries

dominiques, dedicades a l'ensenyament. Abans de marxar, però, van prometre que tornarien l'endemà per comprovar que s'havien complert les seves ordres, amenaçant amb represàlies les autoritats locals i la població en general, en cas que no es complís el que se'ls havia promès. En efecte, tornaren als dos dies, i van veure com s'havien seguit les seves «ordres» i s'havien complert els seus desigs. Totes les imatges i els altars van ser trets al mig de la plaça per cremar-los.

A part d'aquesta situació excepcional, no es molestà la població, no s'incendiaren edificis ni es destruí l'església parroquial. Des del primer moment, s'emparà el rector i les monges, que no van patir cap mal. Hi hagué, en efecte, alguns saqueigs i robatoris a domicilis de senyors, si bé les joies sostretes van ser recuperades el 1939.

Es van dur a terme algunes represàlies contra emboscats, i es va detenir Josep Sanz Xarrié, practicant-li un registre domiciliari i furtant-li alguns objectes. També hi hagué un altre registre a la casa de Francesc Roura Abril com a represàlia per passar-se a l'Espanya de Franco, desapareixent-li roba i diners que tenia per al seu ús particular.

Relació de persones perjudicades

1. Germanes dominiques
2. Josep M. Carles Toldrà
3. Manuel de Jaumar de Bofarrull
(al seu castell, situat als afores de la població)
4. Joan Baptista Amat Castellà
5. Vídua de Sabater

Font: *Causa General* de Cabriils, caixa 1595, expedient 9 (AHN-Madrid)

Els danys a la capella i el convent de les dominiques de la Santa Creu de Cabriils pujà, en un peritatge fet el 1941, la quantitat d'11.400 pessetes, desglossades com segueix: altar i cinc imatges (3.000 pessetes); matalassos, llençols, mantes (2.500 pessetes); mobles (1.600 pessetes); làmines de catecisme, història sagrada i llibres d'història natural (1.600 pessetes); roba d'església (1.800 pessetes); bancs i reclinatoris (200 pessetes), Via Crucis (500 pessetes).

Segons la germana Roser Corbatera (superiora), quatre o cinc dies després del 19 de juliol uns milicians que no eren de la població es personaren al convent, demanant que la comunitat l'abandonés. Elles van haver de llogar una altra finca per instal·lar-se i, mentrestant, el convent va ser tancat i segellat.

La destrucció dels altars de la parròquia pujà 29.400 pessetes.

Els danys causats a la casa Amat (Barri Sant Crist), propietat de Joan Baptista Amat Castellà, van ser: «Hi entraren elements revolucionaris, cremaren objectes religiosos i s'endugueren valors i objectes personals, tot seguit confiscaren la finca, col·locant una persona oriünda de Múrcia per tal que l'administrés. Les joies van ser recuperades en trobar-se a la caixa forta de l'Ajuntament».

L'agricultura

En relació a l'agricultura, es formà una assemblea en la qual s'acordà de repartir en parcel·les petites dues o tres finques propietat de forasters titllats de facciosos, es van arrencar diverses vinyes i es talaren alguns arbres. La mal anomenada col·lectivització, només es va fer en alguns trossos de terra.

La guerra

La recluta de lleves es feia amb certes dificultats, ja que, fins i tot, s'incorporaven de mala gana els joves de pensament esquerrà.

Morts al front

1. Genís Godàs (cal Fesoler)
2. Joan Casanovas (ca la Pentinadora)
3. Josep Roldós (can Tomeu)
4. Pau Abellà (ca la Cànida) dirigent local d'ERC
5. Màrius Roig (can Mario)
6. Joan Lladó (can Bargall)
7. Josep M. Cuartero (ca la Castellana)
8. Ponsdevall (can Maians)
9. Antoni Brossa Abril

FONT: JOSEP M. SOLÉ SABATÉ i JOAN VILLARROYA,
La repressió a la comarca del Maresme (1936-1945), 82.

Totalitzaren un 1,14% sobre el total poblacional (792 habitants).

L'ocupació militar franquista

En tenir-se notícies de l'ocupació de Barcelona per les tropes de Franco (26 de gener de 1939), el secretari de l'Ajuntament, secundat per alguns veïns, se n'apoderà, col·locant la bandera d'Espanya a la façana de l'edifici i arengant el veïnat. L'endemà, una comissió ciutadana va rebre les tropes nacionals que entraren a la població, i l'ocupació franquista es va fer en passar les tropes francoitalianes pel veí poble de Vilassar de Mar. Després, els sacerdots que es trobaven a la població van celebrar una missa de campanya a la Plaza de la Liberación i una altra a les escoles i, acte seguit, es constituí la Gestora Municipal.

Les persones que fins a l'ocupació es trobaven al front de l'Ajuntament no van abandonar la població, alguns d'ells van ingressar seguidament a la presó.

La repressió franquista

El dia 5 de març de 1939 es produïren les detencions següents: «La policia ha detingut Ramon Riera i Josep Carcolé Rafecas, membres del comitè local. Com que aquests senyors tenien dos nois refugiats a casa seva, aquests els traslladen a unes altres dues cases, sempre d'antics membres del règim republicà».¹

Catorze persones foren empresonades a la Model de Barcelona (nou d'ERC, tres del POUM i dues de la CNT), entre les quals hi havia l'exalcalde Albert Abril Serra, d'ERC, Josep Carcolé Rafecas, també d'ERC i Francesc Ferri Gandia, dels Rabassaires (presó de Pamplona); inicialment, van ser condemnats a mort, però la condemna els fou commutada. També van ser detinguts Ramon Riera, Vicenç Desvilà Matos, Rafel Xivillé Mogas (presó de Mataró), Paco Ferré Gandia (detingut), Josep Godàs Tolrà (CNT) i Segimon Mas Abril (POUM) (encartat i en llibertat).²

Sabem que quatre persones s'exiliaren a França, entre elles, Miquel Villà Casanovas (ERC), Joan Duran Godàs (CNT) i Ramon Auleda Casanovas, de les quals dues van tornar.

CABRERA

«Els conreus i les pinedes, les masies disperses i els pous centenaris, els regiments de tomaqueres i els bròquils de color quaresmal, els canyissers de les rieres i els vols dels ocells, el pas de les generacions terrassanes i el lladruc dels gossos vigilants, el paisatge total i la vida del terme estan sota la influència llunyana del Montseny. Cabrera és un poble escampat, un poble amb un nucli petit a l'entorn de la rústega església, però amb un seguit de caserius disseminats en totes direccions que el fan una potència agrícola».³

Evució de la població

Any	Població
1900	806
1910	991
1920	1.076
1930	1.102
1936	1.162
1940	1.152
1950	1.262

Font: JOSEP IGLESIES, *La població del Maresme...*, 1971

Activitat econòmica

Tenia el Sindicat Agrícola de Cabrera de Mataró (FSAL i USA), fundat el 1924. El Sindicat Agrícola l'Avenç (UdR) es fundà el 1935. La producció de patates (1944) va ser de 4.899.950 quilos.

En aquesta població, només en una ocasió, les esquerres van guanyar les eleccions, si bé les diferències en vots eren molt ajustades, per la qual cosa es pot concloure que la població estava dividida en dues meitats gairebé simètriques: dretes i esquerres. A algunes sessions municipals, el públic va ser-ne protagonista, intervenint als debats i provocant tibantors perillosos.

Registres electorals

Eleccions	Electors	Participació	ERC	Lliga	ACR	Radicals	BOC	Carlins
Legislatives 28/06/1931	338	292 86,4%	203 vots 69,7%	37 vots 12,6%	46 vots 15,7%	1 vot 0,3%	5 vots 1,7%	
Parlament de Catalunya 20/11/1932	338	281 83,1%	127 vots 45,2%	141 vots 50,0%		1 vot 0,5%	11 vots 3,9%	1 vot 0,4%
Legislatives 19/11/1933	770							
Municipals 14/01/1934	770	421 54,67%	208 vots 49,4%	213 vots 50,6%				
Legislatives 16/02/1936	770	545 70,8%	254 vots 46,6%FEC	291 vots 53,4% FCO				

Font: MERCÈ VILANOVA, *Atles electoral de Catalunya durant la Segona República*.

La premsa comarcal esquerrana, en concret, el setmanari *Llibertat*, es va fer ressò d'alguns comentaris dels regidors de la minoria d'ERC, sobre el que ells consideraven una actitud camaleònica (anomenats *pasteleros*) i poc sincera dels representants locals de la Lliga. De tota manera, a banda d'aquesta suposada actitud política poc fidel i estable, aquests regidors sabien adaptar-se a les circumstàncies i negociar per la població, la qual cosa no és dolenta en absolut: «A la sessió municipal del 24 de febrer (de 1934), la minoria d'Esquerra va promoure un debat polític per tal que els dos grups de què es compon l'Ajuntament fixessin concretament llur filiació política. Per tal de buscar ajut en les altes esferes governamentals no paraven, els senyors de la Lliga, d'anar a trobar les primeres autoritats del districte i de la regió. Per a ells, la qüestió del règim els és completament indiferent. Ells, que des del socialisme han passat pel lerrouxisme, ells, que col·laboraren amb la dictadura desempenyant càrrecs dintre de la UP, lloant públicament les perverses virtuts del dictador; ells, que el 14 d'abril es declararan republicans, adherint-se a Acció Catalana, passant-se després a la Lliga; avui decideixen canviar-se novament d'etiqueta política. Aquesta és la seva política, anar arrossegant-se pels despatxos dels diputats, aparentant el que no són, per treure'n algun favor, ja ho digué el cap de la majoria: «En matèria política hom deu haver d'evolucionar sempre i emmotllar-se a les circumstàncies».⁴

La revolució

El primer acte revolucionari data del 23 de juliol de 1936, moment en el qual el Comitè de Sant Joan de Vilassar (de Mar) destituí i s'apoderà de l'Ajuntament sense violències, i l'administració municipal es mantingué inalterable, fins que el mes de gener de 1937 el secretari va ser detingut.

Del 23 de juliol al 15 d'octubre de 1936 hi hagué constituïts comitès anti-feixistes o revolucionaris, al mateix temps, el 2 d'agost, es formà un Ajuntament

que compartia l'administració del poble junt amb els comitès. Els ajuntaments actuaren fins a l'acabament de la guerra i estigueren sempre en mans d'ERC.

Per divergències sorgides entre els forasters (Vilassar de Mar) i els elements d'esquerres de Cabrera, es formà un comitè provisional a l'espera de les ordres de Mataró; la majoria dels seus components volien formar Ajuntament, però en Francesc Torres va mantenir que convenia formar un comitè revolucionari.

Components del primer comitè (23-27 de juliol 1936)

1. Josep Teixidó Serra (president)
2. Pere Montasell Serra
3. Ramon Roldós Tarragó
4. Esteve Junoy Reixach
(dipositari, vocal procedent de l'antic Ajuntament)
5. Joan Maltas Escorsa, «can Català»
(vocal procedent de l'antic Ajuntament)
6. Miquel Gil Pujol
7. Francesc Torres Miró

Font: *Causa General* de Cabrera de Mataró, caixa 1595, expedient 8 (AHN-Madrid)

El 27 de juliol, mitjançant pregó, es requeri la presència dels veïns del poble a l'Ajuntament per tal d'elegir un comitè revolucionari definitiu. Mentrestant, militants d'ERC treballaven per a la constitució de l'Ajuntament. Després de tres visites fetes a la població pel diputat socialista Jaume Comas Jo, de Mataró, el 2 d'agost de 1936 es formà l'ajuntament, compost per Esteve Junoy Reixach, com a alcalde (ERC), i els regidors Miquel Dalmau Codina (PSUC), Esteve Roig Sambelló (UGT), Rafael Pérez Pérez (UGT), Josep José Riera (UGT), Josep Vidal Vinyals (UGT) i Julià Diviu Roldós (Rabassaire). Aquests, només s'encarregarien de la part administrativa del poble, al mateix temps, el comitè s'encarregava de l'ordre públic, guerra i política. Aquest Ajuntament hi estigué fins al 15 d'octubre de 1936.

Components del segon comitè (27 juliol / 15 octubre de 1936)

1. Francesc Torres Miró (president)
2. Jaume Gutsems
3. Josep Teixidó Balagué
4. Josep Pujol Teixidó
5. Ramon Dalmau Sala
6. Rafael González Godoy (CNT-FAI)
7. Ruiz (a) Estapé (Josep Ruiz Lleonart)
8. Vicenç Andrés Ferrandis
9. Josep Reus Ortelà
10. Miquel Noé Perejuan
11. Francesc Pallès Mandri

Vinculat: Pere Martí Ruiz Ramon (cap del SRI)

Font: *Causa General* de Cabrera de Mataró, caixa 1595, expedient 8 (AHN-Madrid)

El 15 d'octubre es formaria un nou Ajuntament amb representació de tots els grups polítics i sectors sindicals; l'alcaldia va ser per a Rafel González Godoy i els regidors foren Francesc Serra Puig, Pere M. Ruiz Ramon, Francesc Torres Miró, Miquel Noé Perejuan i Josep Carles Novell.

Abans del mes de desembre de 1936 es formà la col·lectivitat agrícola de Cabrera-CNT, integrada per setze agricultors; controlaven entre divuit i vint-i-nou hectàrees, cobraven mitjançant avançaments mensuals i la principal producció era la vinya i les patates.⁵ El 26 d'abril de 1937 els representants d'ERC a l'Ajuntament plantegen una crisi municipal que conduirà a la formació d'un nou Ajuntament, amb l'alcalde Joan Maltas Escorza (Rabassaire i d'ERC) i els regidors Francesc Torres Miró, Josep Ruiz Lleonart, Pere M. Ruiz Ramon, Pere Manent Pujol, Ramon Roldós Tarragó, Rafel González Godoy, Esteve Junoy Reixach i Miquel Gil Pujol.

I encara, el 1938, es plantejarien tres noves substitucions a l'alcaldia; el 14 de març hi hauria un nou alcalde, Ramon Roldós Tarragó, el 18 de maig Pere M. Pujol Manent i el 3 de setembre Pere Montasell Serra (ERC).

La repressió

Cal destacar que, durant el temps de guerra, entre els elements d'ordre hi hagué un clar ajut i solidaritat envers els més necessitats i perseguits i, al mateix temps, se seguia amb molt d'interès el curs de la guerra.

Confiscaren una ràdio del senyor Marsal, estiuejant, un bressol i un matalàs de la torre Ametller, del pis del senyor Damià. Ordenaren diverses requises, recordant, entre d'altres, la de la casa dels comtes de Vilardaga, cal Boig, o la casa de la senyora Ametller.

Les mesures més contundents van tenir lloc entre el 19 de juliol i el 26 d'abril de 1937. Entre alguns milicians de la localitat i patrulles foranes es van cremar objectes sagrats i capelles, se saquejaren la majoria de les torres i s'exigiren fortes quantitats als veïns del poble. T.B., de la CNT, va venir de Barcelona per, segons ell, civilitzar els del poble, ja que tenien moltes serradures al cap. Entre el setembre i l'octubre de 1936 s'ordenà als pagesos d'enderrocar el campanar de la parròquia, i a alguns se'ls exigí fortes quantitats. T.B., juntament amb R.G., duïen el pes de la direcció de la revolució.

El 24 de juliol de 1936 es produí l'incendi de la majoria d'objectes sagrats i de culte a l'església parroquial de Sant Fèlix de Cabrera. Els objectes es cremaren fora de l'església. En foren autors vuit persones de la localitat. El mes de setembre es cremà la capella de Santa Elena d'Agell de Cabrera, també, per part d'individus de la població. Finalment, la capella i els objectes de culte de Sant Sebastià, del cementiri municipal de Cabrera, també patiren la mateixa sort. En aquest cas, però, els autors foren milicians de fora de la població.

El mes d'agost de 1936 foren saquejades algunes torres, entre d'altres, les de Joan Masriera Sans, Antoni Clavé Nadal, comte de Vilarda, August Carbonell Jofre, Joaquim Tintoré Puñet, Teresa Ametller i Montserrat Modolell Agell, i en foren autors quatre individus de la població. Les declaracions davant del jutge,⁶ donen més llum sobre els saqueigs d'algunes torres.

1. L'hereu d'August Carbonell comentà que aquest senyor va ser objecte de diversos saqueigs per part del Comitè de Cabrera, més concretament, a càrrec de quatre o més individus. El Comitè s'apoderà de 100.000 i més pessetes que el senyor Carbonell tenia a la caixa cuirassada de Barcelona. La casa que tenia a Cabrera va ser totalment desvalorada, apoderant-se de diversos objectes de valor que no pot precisar, si bé s'estima entre 25.000 i 30.000 pessetes. També va ser buidat el pis que aquest senyor tenia a Barcelona, produint-li de 15.000 a 20.000 pessetes en pèrdues.

2. Joaquim Tintoré manifestà que els primers dies del Moviment la seva finca situada a Cabrera, vulgarment anomenada «casa Vehils», va ser assaltada; buscant-lo a ell, trobaren el seu fill, i després de fer un registre s'endugueren l'automòbil «Plymouth» valorat en 25.000 pessetes, sense recuperar-lo. Dies més tard, assaltaren novament la casa i cremaren la capella, a l'altar major de la qual hi havia un retaule antic d'estil barroc, de molt valor artístic, que també van cremar. Robaren el billar, alguns llits, matalassos, roba i objectes de la casa per un valor de 30.000 pessetes. Al bosc de la finca van efectuar tales d'arbres per un valor de 20.000 pessetes.

3. Teresa Ametller Cros va dir que, tot just iniciada la guerra, el Comitè de Cabrera confiscà la casa torre de la seva propietat, ocasionant-li perjudicis per valor de 100.000 pessetes entre la casa, jardí, mobiliari i robes. A l'octubre de 1936, i per escriptura privada davant del cònsol general de Gènova, va fer donació d'aquesta finca a Franco, que fou ratificada més tard per Miquel Mateu, alcalde de Barcelona i, personalment, davant de Franco. Ignora els fets de Cabrera i, concretament, al vilaret de Santa Elena d'Agell, on es troba la seva finca, però pot afirmar que el seu colon, anomenat Emili Llorens, va ser assassinat, i el seu cadàver aparegué una nit al garatge de la torre. Això succeí el 1938. A la mateixa torre, hi havia una escola i una colònia infantil regentades per un professor.

4. Montserrat Modolell Agell indicà que va patir registres a la seva casa, que li va ser confiscada, convertint-la en asil de refugiats. Prèviament, van ser cremats tots els objectes religiosos de la casa, al mateix temps li va ser robada una col·lecció de càntrics i d'objectes de coure antics. S'han perdut la major part dels mobles i la totalitat de la roba de la casa, que es valoren entre 25.000 i 30.000 pessetes. La torre va ser llogada pel director de l'Acadèmia Marsal de Barcelona.

5. Antoni Clavé Nadal. Fa una relació de danys a la seva finca, esmenta les obres per adaptar-la a necessitats dels serveis establerts per les autoritats republicanes, furtis i destrucció de mobles i estris de la casa, tala d'arbres del jardí i destrucció de la tanca de la finca. També van desaparèixer un oratori barroc, llits, armaris, robers, cadires, taules, un bufet, un tocador, cristalleria de porcellana, matalassos, llençols i mantes d'abric. Cal sumar-hi la tala d'un centenar d'arbres (alzines i pi). El valor total de les destrosses sumava 31.390 pessetes.

El 17 de juliol de 1937, l'Ajuntament ocupà les propietats de tres desertors que hi havia al poble. Als llogaters que vivien en aquestes cases, el comitè els havia manat que no paguessin el lloguer al propietari, però, un cop requisades, van haver de pagar-lo a l'Ajuntament.

Es col·lectivitza la finca la Vendrella, propietat d'Ignasi de Puig i de Pallejà.

LLISTA D'ASSASSINATS

1. **Emili Llorens Lázaro**. De 64 anys, natural de Calella, jardiner, solter, vivia sol. Assassinat al capvespre de l'11 d'octubre de 1938. El seu cadàver va ser trobat al garatge de la Torre Ametller de Cabrera. Va morir a causa d'una ferida penetrant al cap, realitzada amb un tornavís de ferro, i tenia una ferida darrere l'orella dreta. Inscrit al registre civil.

El 24 de juliol de 1936, a la carretera de Vilassar a Argentona, van ser trobats, mig cremats, tres cadàvers de religiosos.

2. **Individu sense identificar**, d'uns 60 anys, religiós, a la camisa duia les inicials J.T., cabell castany, vestit humilment. Els autors de la mort eren forasters. Podria tractar-se de mossèn **Jaume Tornamira Guixé** (rector de Calders, diòcesi de Vic). No acceptà les ofertes dels veïns que li obrien llurs cases; al·legant que no tenia res a témer per no haver fet mal ningú, va ser detingut conjuntament amb el seu vicari. S'acomiadà de la seva germana dient: «No ens veurem més, pensa que moro per Déu». El comitè de la seva població el lliurà a un altre i, l'endemà, el seu cadàver va aparèixer a Cabrera de Mataró, conjuntament amb el del seu vicari i l'ecònom de Sant Pere de Marfà. Van ser enterrats al cementiri d'aquesta població.
3. **Un altre cadàver**, amb perforació cardíaca per arma de foc. Sense identificar; sembla religiós, vestit humilment de seglar, de 33 anys, amb roba gairebé cremada. Podria tractar-se de mossèn **Ramon Feu Portella** (vicari de Calders).
4. **Un altre cadàver**, mort per trets d'arma de foc al crani. Sense identificar, de 65 anys, sembla religiós, vestit de seglar humilment, duia un Sant Crist de metall daurat, dos mocadors de fil blanc a ratlles i quadres de color blau, amb les inicials M.G. Podria tractar-se de mossèn **Marià Gros Serra** (ecònom de Sant Pere de Marfà).
5. **Norbert Pacheco Manzón**, domiciliat a Arenys de Mar, de 42 anys. Guàrdia Civil retirat, detingut el mes de juliol, va ser assassinat l'1 de setembre de 1936 per trets d'arma de foc.
6. **Cadàver sense identificar**, mort per ferides d'arma de foc, trobat a la riera de Cabrera el 21 de març de 1937. Tenia uns 22 anys, d'estatura 1,60, pèl castany poblat al cap i clar a la cara, vestit d'estambre gris a ratlles, sabates marrons, camisa blanca, tot en bon estat.

Font: *Causa General* de Cabrera de Mataró, caixa 1595, expedient 8 (AHN-Madrid).

El testimoni de Joaquim Teruel Escalante⁷ dona més llum sobre els luctuosos fets de la troballa dels tres cadàvers de religiosos al terme municipal de Cabrera.

Ell era el secretari del jutjat municipal; notificada la macabra troballa, el jutge municipal Francesc Viñals Novell, com a secretari, i el metge titular Josep Álvarez Rodríguez, van anar fins a un torrent del terme municipal de Cabrera, on hi havia tres cadàvers. Examinats, no se'n pogué identificar cap, i es va dir que eren sacerdots. S'aixecà acta pel Jutjat d'Instrucció de Mataró i els cadàvers van ser traslladats al cementiri. Quan van arribar al lloc encara estaven cremant, sembla, impregnats en gasolina. El dia 1 de gener de 1937 va ser detingut i deixà de prestar serveis al jutjat, sortí en llibertat el 26 de febrer de 1938 i demanà la dimissió del càrrec.

Morts al front

1. Josep Teixidó Balagué (can Xauret)
2. Josep Cortès Teixidó
3. Jaume Pujol Bosch
4. Francesc Colomé Casas
5. Joan Artigas Pujolar (can Cadonallet)
6. Gaspar Alberich Albó (cal Trisot)
7. Joan Oltra Ferràndiz
8. Francesc Oltra Ferràndiz
9. Ramon Canals Teixidó (casa Geudet)
10. Ramon Llibra Teixidó
11. Feliu Carbonell Peña (cal Menut)
12. Jaume Modoley Ros (masia Lladó)
13. Josep Reus Ortalà

Font: JOSEP M. SOLÉ i JOAN VILLARROYA,
La repressió a la comarca del Maresme (1936-1945), 81-82.

Això vol dir que va morir un 1,12% de la població de Cabrera.

Segons la *Causa General*, hi hagué alguns mossos passats a l'Espanya de Franco i també alguns altres que s'amagaren.

Es construïren dos refugis antiaeris, un, a la finca can Benet (zona del camp de futbol), avui dia tapiat però encara existent i, l'altre, al turó sobre can Barrau del Torrent.⁸

L'ocupació

El dia següent de l'entrada de l'exèrcit franquista a Barcelona una avançadeta de les tropes motoritzades s'apoderà del poble, i els militars republicans ja havien marxat. Vistes les extraordinàries circumstàncies del moment, alguns membres de l'Ajuntament republicà es van fer càrrec de la situació i s'avingueren que es posés la bandera blanca. El mateix dia, elements de dretes s'apoderaren de l'Ajuntament i es constituí la comissió gestora provisional. Acte seguit, les

persones d'esquerres més significades fugiren del poble, barrejant-se amb les restes de l'exèrcit republicà, en franca fugida i desbandada des de feia dos dies. Molts soldats republicans es lliuraren amb les seves armes a la comissió gestora.

Repressió franquista

1. Tomàs Blanch (desaparegut)
2. Francesc Torres Miró (desterrat a Bet)
3. Marià Ramia Sans (presó Model)
4. Miquel Noé Perejuan (desterrat a Sagunt)
5. Josep Ruiz Leonart (desterrat a Masamagrell, València)
6. Rafel González Godoy (detingut a Barcelona)
7. Pere M. Ruiz Ramon (exiliat a França)
8. Pere Montasell Serra
9. Josep Teixidó Serra (detingut a València)
10. Miquel Gil Pujol (exiliat a França)
11. Josep Junoy Reixach (detingut)
12. Pere Serra Riera (en llibertat condicional)
13. Joan Carbonell Tomàs (en llibertat condicional)
14. Josep Reus Ortalà

Font: *Causa General*, caixa 1747, segon volum informes *FET*, 15-1-1942 (AHN-Madrid)

Els informes franquistes d'alguns dirigents republicans deien així:

1. Es presentà a les acaballes de 1936, venia de Barcelona, d'escorta del comandant Fernández Cañete. Posà en marxa el terror al poble, manà destruir el cloquer i exigí fortes sumes de diners als elements de dretes.
2. Regidor de guerra, va prendre part en saqueigs i crema de l'església.
3. Revolucionari mutilat de l'exèrcit republicà, delegat de refugiats de guerra, regidor, va prendre part en saqueigs.
4. Formà parts dels comitès i dels ajuntaments; voluntari de l'exèrcit republicà, requisà cotxes, dels quals s'apropià, i va prendre part en saqueigs.
5. Confiscà la propietat agrícola d'Ignasi Puig de Pallejà, exigí quantitats a gent d'ordre, prengué part en saqueigs. Natural d'Almeria.
6. Regidor, exigí quantitats, prengué part en saqueigs.
7. Formà part de comitès i morí en campanya.
8. Alcalde, és trobat a Barcelona.
9. Del comitè i regidor, detingut.
10. Formà part de comitès i de l'Ajuntament, exigí quantitats a elements d'ordre, es troba refugiat a França.

També he trobat un ciutadà de Cabrera⁹ mort a Gusen (annex del camp nazi de Mauthausen).

1. Esteve Rovira Rovira, 5.6.98 St. V-D 2559 13.12.40 M. 5231, 17.2.41 G. 10014. Mort l'1 d'agost de 1941 a Gusen.

Font: MONTSERRAT ROIG, *Els catalans als camps nazis*.

ÒRRIUS

«A la masia dels Quatre Rellotges arrenca la carretera que mena a Òrrius. És un cop de puny, el poble: can Cuní, l'església, cal Truc i una dotzena de cases i prou, a mitja pujada es troba, a l'esquerra, el medieval priorat de Sant Pere de Clarà. Òrrius és un pas obligat per anar a Céllecs i a Sant Bartomeu».¹⁰

Evolució poblacional

Any	Població
1900	268
1910	259
1920	223
1930	248
1936	248
1940	210
1950	245

Font: JOSEP IGLESIES, *La població del Maresme...*, 1971

Activitat econòmica

L'any 1932 es fundà el Sindicat Agrícola d'Òrrius (FSAL i USA).

El 1948 el cens d'agricultors inscrits a l'*Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos* era de quaranta-cinc.

La producció de patates era molt discreta; el 1944 es van lliurar 156.550 quilos al sindicat, la producció més reduïda de tota la comarca.

Registres electorals

Eleccions	Electors	Participació	ERC	Lliga	ACR	Radicals	BOC
Legislatives 28/06/1931	68	56 82,4%	27 vots 48,6%	24 vots 43,0%	5 vots 8,4%		
Parlament de Catalunya 20/11/1932	68	51 75,0%	25 vots 49,2%	26 vots 50,9%			
Legislatives 19/11/1933	144	132 91,67%	37 vots 28,03%	70 vots 53,03%	25 vots 18,94%		
Municipals 14/01/1934	144	115 79,86%	36 vots 31,30%	79 vots 68,70%			
Legislatives 16/02/1936	144	112 77,8%	38 vots FEC 33,9%	74 vots 66,1% FCO			

Font: MERCÈ VILANOVA, *Atles electoral de Catalunya durant la Segona República i La Maresma* (ACM).

Òrrius era electoralment un feu de la Lliga. Durant el període 1934-1936, es van produir algunes anècdotes que convé ressenyar, seguint les cròniques aparegudes a la premsa del moment.

El setmanari *Llibertat*, portaveu comarcal d'ERC, fa alguna sucosa afirmació el mes de juny de 1934, sota el títol *Es rumoreja* per Òrrius:

«Que el sota alcalde, senyor Cuguet, no vol anar a sessió per haver tingut certes discrepàncies amb el senyor alcalde (l'liguero com ell). Que el conseller, senyor Amat, vol presentar una proposició al Consistori demanant que abans i després de la sessió es faci la senyal de la creu per demostrar així que abans i després de tot és la «creu» i la «corona». Així és el fanatisme!! Que el senyor alcalde, durant una sessió municipal, mentre discutia amb el conseller Prat (Esquerra), es trobà amb un vergonyós compromís; fou que en anar a agafar el mocador de la butxaca li van caure els rosaris i dos o tres llibres d'oracions, i el mocador va quedar dintre la butxaca. És tan gran la cavernicoleria dels consellers de la Lliga, que ordenen que les portes de l'Ajuntament estiguin obertes mentre el senyor rector i els seus estiguin cantant les lletanies; però que, un cop acabades, les tanquin hermèticament, perquè així el públic que estigui defora no pugui escoltar la sessió, i els de dintre no puguin estar-s'hi de calor».¹¹

Poc després, envalentits per la designació d'un nou sometent esquerrà, encapçalat per Salvador Maurí i Antoni Font, les esquerres locals trameten un telegrama al president Companys amb un acabament que, com a mínim, convida a la reflexió i aporta un to preocupant: «Honorable President de Catalunya. Els membres del Casal Català Republicà i del Sindicat Agrícola de Rabassaires d'Òrrius el saludem, i ens posem a disposició del Govern de Catalunya per fer el que calgui en aquests moments crítics per a Catalunya. Per Catalunya i per la República, Esquerra Republicana».¹²

La revolució

El 20 de juliol s'apoderaren de l'Ajuntament, que estava integrat per components de la Lliga. A mitjan mes d'agost es constituí l'Ajuntament, resultà elegit alcalde Esteve Triadó Gallermí, i regidors els mateixos del Comitè Antifeixista.

Totes les reunions es van verificar a l'Ajuntament, malgrat disposar de locals confiscats pels mateixos.

Es conserva el llibre d'actes del comitè,¹³ on s'indica que els seus components es reunien cada dia, a la una del migdia i a les nou de la vetlla. La darrera reunió de la qual es té constància és del 22 de setembre. El 25 d'agost acorden «fer un festival a benefici de les Milícies Antifeixistes», que consistí en un ball a la plaça, fixat per al 6 de setembre.

Components del Comitè Antifeixista

1. Josep Triadó Estrada (president, regidor)
2. Pere Triadó Prat (secretari)
3. Salvador Pallarès Portella
4. Salvador Pallarès Alcovert
5. Antoni Font Triadó (jutge popular, regidor)
6. Joan Gallamí Viñamata
7. Vicenç Rebull Samper
8. Andreu Prat Tarradellas

Font: *Causa General*, caixa 1595, expedient 4 (AHN-Madrid)

Els fets repressius

El divendres 24 de juliol de 1936 uns desconeguts van profanar l'església parroquial de Sant Andreu d'Òrrius, i el mateix dia es saquejava la rectoria. Els autors dels fets van ser un membre del comitè d'Argentona i alguns de la localitat, que van fer una foguera a la plaça, on es cremaren tots els sants i altres objectes religiosos. Si bé alguns veïns intentaren amagar algunes imatges i joies, els del comitè se n'assabentaren, i van haver de presentar-les.

Es va cremar l'altar major, el del Sagrat Cor, amb llurs imatges, altres altars menors i la trona, vestidures del capellà i una pintura de motiu religiós. Durant la crema, a la plaça de l'Església, va ser llançada a la foguera una creu d'or i argent, usada a les processons, que resultà fosa. També van desaparèixer una barana de ferro, una pica de batejar i una campana.

Dos dies més tard, començà la persecució de gent del poble, el rector primer, que va romandre amagat en diverses cases dels veïns, però, per evitar que aquests fossin castigats, hagué de marxar fora de la població.

El valor dels danys ocasionats a la parròquia pujà 7.825,91 pessetes i els de la rectoria 4.900 pessetes, amb un total global de 12.725,91 pessetes.

El dia 20 d'agost el comitè acordà: «Detenir en llurs respectives cases els elements feixistes que no poden contenir el seu odi envers la República».

Cinc veïns –Andreu Prat Riera, Josep Prat Boba, Joan Prat Boba, Salvador Prat Boba i Bartomeu Prat Riera– van romandre amagats durant quinze dies fins que els enxamparen, van ser jutjats pel comitè i els castigaren a presentar-se totes les tardes, a les 7, sota amenaça de no allunyar-se del poble sense el seu permís.

Un article aparegut al diari *Llibertat* (Mataró), el divendres 28 d'agost de 1936, anima a l'aplicació estricta de la justícia: «Si la púrria feixista hagués triomfat, alguns companys d'Òrrius, a hores d'ara, ja no existirien. Aquest acord dels feixistes fou pres, segons referències, a la font de Sant Benet d'aquest poble, el diumenge 19 de juliol. Cal demanar que es prepari l'acció dels tribunals populars de justícia. De la justícia autèntica».¹⁴

Es presentà el Comitè Revolucionari de Badalona, amb un veí d'Argentona, Josep Saurí Mora, militant de la Lliga, exalcalde i paleta de professió, a l'objecte d'esbrinar els fets que l'esmentat comitè havia realitzat i la conducta d'aquesta persona; va ser conduït a un domicili particular d'una persona d'Òrrius, on es van fer manifestacions no molt bones. Josep Saurí va ser detingut a Òrrius i, posteriorment, el 9 de setembre de 1936, seria assassinat a la seva població.

Més endavant, es presentà al poble un comissari de la Generalitat, el qual va fer una reclusió forçosa d'emboscats, coaccionant els familiars, tot assegurant que si no es presentaven els faria detenir, i pels qui no ho feien ordenava registres, confiscacions de mobles i, en represàlia, els privaven dels elements necessaris per al seu sosteniment. Tot seguit, va fer detenir els elements emboscats que hi havia al poble i els envià al front, on van morir en circumstàncies desconegudes, sense poder-se precisar si va ser en combat o afusellats.

Es va detenir el veí Bartomeu Autor, vuit emboscats que no volien anar a la guerra i el veí Bartomeu Triadó, tots ells van romandre a la presó per un període d'uns vuit mesos.

S'apoderaren de totes les ràdios per evitar la propaganda patriòtica.

Fins a l'ocupació franquista, hi hagué importants tales d'arbres a les propietats de can Cunill, can Ridameya, can Famades i can Catumba. Les persones perjudicades van ser Francesc Cunill, Francesc Magenat i Emília Piella Furerol. Es van col·lectivitzar finques i es talaren pins de propietats particulars. De la justícia del comitè, en tenim alguns exemples: el dia 31 d'agost de 1936 van acordar que Pere Amat, de ca la Joana, retornés a Salvador Maurí, de can Massot, una quantitat de carbó en litigi. El dia 7 de setembre acordaren «incautar-se del vi de can Famadas, per considerar-lo feixista a l'amo, i als (sic) boscos per a fer-ne carbó».¹⁵

El 21 de setembre de 1936 s'acordà de «votar un pressupost extraordinari, fent-se pagar a totes les famílies de dretes i, en especial, als «capitostos del feixisme»; la quantitat calia lliurar-la els dilluns, de 4 a 8 de la tarda, a la seu del comitè, i de no fer-ho serien aplicades «les sancions corresponents».¹⁶

Van tancar algun comerç, i confiscaren algunes cases i també algun magatzem ple de gènere –magatzem de vins de Josep Riera, valorat en 20.000 pessetes, i magatzem de vins d'Andreu Riera a qui, a més, se li va fer pagar una multa de 300.000 pessetes–.

Com a cloenda del capítol repressiu, val la pena incloure aquest fulletó «convidant» a un ball a favor de les milícies,¹⁷ on es pot apreciar una nota que diu literalment: «A tots els que no assisteixin a aquest Festival, seran considerats com a feixistes»; de segur que, sota intimidació, va haver-hi un ple històric.

Al poble d'Orrius

Us convidem pel diumenge, dia 6 DE SETEMBRE DEL 1936 al

BALL

que amenitzat per una renomnada orquestrina es celebrarà a la
PLAÇA DE LA REPUBLICA, tarda i nit

a profit de les milícies que lluiten al front

PREUS

Dret a ballar 3 ptes

Seient 1 »

També hi haurà Ball d'Obsequi i Tota.

NOTA: A tots els que no assisteixin a aquest Festival seran
considerats com a feixistes.

EL COMITÉ

Morts al front de l'Ebre

1. Joan Ridameya Xalencas (can Clic), amagat i, després d'una amnistia, enviat al front. Desaparegut. D'esquerres.
2. Josep Ridameya Xalencas (can Clic), amagat i, després d'una amnistia, enviat al front. Desaparegut. D'esquerres.
3. Domènec Vila (cal Gravat).
4. Josep Vila (cal Gravat), mort a Balaguer.
5. Feliu Triadó Sardà (can Feliu), desaparegut al front de l'Ebre. De dretes.
6. Pere Triadó Prat (can Prat), ferit al front de l'Ebre i mort a l'hospital militar de Barcelona.
7. Pere Pallarès.
8. Salvador Pallarès Alcovert (mort al front del Centre).

Font: JOSEP M. SOLÉ SABATÉ i JOAN VILLARROYA, *La repressió a la comarca del Maresme (1936-1945)*, 82.

En total, representen el 3,23% de la població.

L'ocupació

Les restes de l'exèrcit republicà de la part alta del Vallès intentaren refer-se, però van ser acorralats per les tropes nacionals i els van fer presoners. Seguidament, els soldats van presentar-se a l'Ajuntament per lliurar les armes.

Quan es va saber la conquesta de Barcelona, el 26 de gener de 1939, el comissari i les persones compromeses van marxar, i els altres no trigarien a ser detinguts i empresonats pels elements de la Falange local.

Al poc temps d'haver entrat les tropes nacionals a Barcelona, unes dones s'apoderaren de l'Ajuntament, que havia estat abandonat pel comissari de la Generalitat (en funcions d'alcalde), va ser hissada la bandera espanyola a la part més alta de la torre de l'església, el poble engalanà les cases i va anar a rebre una patrulla de l'exèrcit franquista a Mataró.

La repressió franquista

L'alcalde franquista era Bartomeu Triadó Gallermí (1941), germà de l'alcalde republicà. Un total de tretze persones van ser empresonades,¹⁸ d'aquestes, tres garrotejades; foren Josep Planas Peix, que va morir a la presó, Andreu Prat Tarradellas, morí a casa seva després d'haver estat onze mesos a la Model, i Josep Triadó Estrada, que va morir a la presó de Mataró. Per la seva banda, Salvador Pallarès Alcoverro marxà a França.

Els informes

1. Persona d'esquerres, es destacà durant els Fets d'Octubre de 1934 formant part de les patrulles que es dirigien a Barcelona, va ser detingut, si bé al poc temps va ser deixat en llibertat. Apoderat del Front d'Esquerres de Catalunya (febrer 1936) i gran propagandista de la causa. Es possessionà de l'Ajuntament (juliol 1936), destituint els regidors de la Lliga.

2. President del Comitè dels Rabassaires. El mes d'octubre de 1934 va anar a Barcelona amb una patrulla. Confiscà diverses cases i el magatzem de vins de Josep Riera, valorat en 20.000 pessetes. Acabada la guerra, va anar a la presó Model.

3. Persona d'ERC, imposà algunes multes a persones de dretes, confiscà el magatzem de vins d'Andreu Riera i li va fer pagar una multa de 300.000 pessetes. Va tenir altres actuacions.

4. Autor de la detenció de vuit emboscats que no volien anar a la guerra i del veí Bartomeu Triadó, tots ells van romandre a la presó per un període de vuit mesos. Confiscà diverses finques de persones d'ordre.

5. Va formar part del Comitè, va denunciar alguns emboscats i, junt amb el seu pare, confiscà algunes finques.

6. Denuncià al SIM els emboscats i verificà registres a diverses cases de persones de dretes.

7. President del Comitè, confiscà la casa del rector i hi establí la seu. Va morir a la presó de Mataró.

8. Secretari del Comitè. Regidor de l'Ajuntament. Mort.

Jordi Amat i Teixidó
Doctor en història contemporània

NOTES

- 1.- JAUME TOLDRÀ FERRER, *Cabrils 175 anys d'història*. La Comarcal Edicions (1998), 77.
- 2.- Segimon Mas Abril (POUM), de 30 anys, comerciant, organitzador local del POUM, partit que ocupà la torre del senyor Sabater, va contribuir a què uns retaules se salvessin de la destrucció, va ser regidor (octubre de 1936), durant sis mesos director del castell de Figueres i, després, de la presó de Puigcerdà. Se li imposà una pena de dotze anys i un dia de presó temporal. Informe del 12 de gener de 1944 (*Causa General* de Cabrils-AHN-Madrid).
- 3.- JOAQUIM CASAS, *El Maresme*, 180-181 (AA).
- 4.- *Llibertat*, núm. 35, dissabte, 10 de març de 1934 (ACM).
- 5.- Informació extreta del llibre de WALTHER L. BERNECKER, *Colectividades y revolución social*, 203 (AA).
- 6.- Declaracions fetes davant del jutge el 14 de gener de 1941. *Causa General*, caixa 1595, expedient 8 (AHN-Madrid).
- 7.- Declaració feta davant del jutge el 14 de gener de 1941. *Causa General*, caixa 1595, expedient 8 (AHN-Madrid).
8. JUDIT PUJADÓ I PUIGDOMÈNECH, *El llegat subterrani. Els refugis de la guerra civil*, Ara Llibres, sccl (Badalona 2008), 222.
- 9.- Citat a MONTSERRAT ROIG, *Ciudadans dels PP.CC. morts a Mauthausen*, 419.
- 10.- CASAS, *El Maresme*, 185 (AA).
- 11.- *Llibertat*, núm. 47, dissabte 2 de juny de 1934. Article signat per Pere Triadó (ACM).

- 12.- *Llibertat*, núm. 49, dissabte 16 de juny de 1934 (ACM).
- 13.- JOSEP MARIA ROQUÉ MARGENAT, *Òrrius (Maresme). Contribució a la història del poble*. Grup d'Història del Casal (1998), 103-108.
- 14.- *Llibertat*, núm. 32, divendres 28 d'agost de 1936. Article signat per Pere Triadó (ACM).
- 15.- ROQUÉ, *Òrrius*, 103-108.
- 16.- Ídem.
- 17.- Fulletó de l'arxiu particular de Josep M. Roqué i Margenat. S'inclou a la pàgina 103 del seu llibre *Òrrius (Maresme)*.
- 18.- Els empresonats van ser Josep Planas Peix de can Truch, Andreu Planas Anglada de can Truch, Andreu Prat Terradellas de can Prat de baix, Esteve Triadó Gallemí de can Prat de baix (exalcalde), Mestres (tia i nebot), Antoni Font Triadó de can Francisco, Josep Triadó Estrada de cal Frare, Marcel·lí de can Vadoret, Vicenç Rebull de can Mauri, «Misses», Minguet, Vicenç «Meuxa».

ELEMENTS DE CONSULTA I FONTS D'INFORMACIÓ

ARXIUS I BIBLIOTEQUES

Archivo Histórico Nacional (*Causa General*) –Madrid–(AHN-M).
 Arxiu Comarcal de Mataró (ACM).
 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona –Hemeroteca de la Casa de l'Ardiaca–
 Barcelona– (AHCB).
 Arxiu Nacional de Catalunya (Fons de Salamanca AHNS i Expedients de la Presó
 Model) (ANC).
 Biblioteca Can Salvador de la Plaça (Calella) (BCSP).

BIBLIOGRAFIA

- BERNECKER, Walther L. *Colectividades y revolución social*.
- CASAS, Joaquim. *El Maresme*. Comarques de Catalunya/1. Albertí Editor (Barcelona, juny 1959).
- GÁRATE CÓRDOBA, José M^a. *Partes de guerra. Ejército Nacional*. Tomo I. Editorial San Martín (Madrid 1977).
- GÓMEZ CATÓN, Fernando. *La iglesia de los mártires (segunda parte)*, Ed. Mare Nostrum (Barcelona 1989).
- IGLESIES i FORT, Josep. *La població del Maresme a la llum dels censos generals*. Caixa Laietana (Mataró 1971).
- LLOBET, Salvador. *Geografía agrícola de la comarca del Maresme*. CSIC. Instituto Juan Sebastián Elcano (Madrid 1955).
- LÓPEZ i LLUCH, Antoni. *Les monedes de les Cooperatives Catalanes, 1850-1950*, tom I. Autor-editor, amb la col·laboració del Departament de Cultura de la Generalitat i la Numismàtica Castells-Laforja.

MODELELL i ROS, JOSEP M. *Pel Camí del Mig (II). Cabrera, Argentona i Mataró (1936-1939)*. L'Aixernador edicions. Col·lecció «El Montalt» núm. 22 (Argentona 1995).

POMÉS i VIVES, Jordi. *Les «Mataró's potatoes» i el Cooperativisme Agrari al Maresme (1903-1939)* (La Federació de Sindicats Agrícoles del Litoral). Caixa Laietana (Mataró 1991).

PUJADÓ i PUIGDOMÈNECH, Judit. *El llegat subterrani. Els refugis de la Guerra Civil*. Ara Llibres, sccl (Badalona 2008).

ROIG, MONTSERRAT. *Ciudadans dels PP.CC. morts a Mauthausen*.

ROQUÉ i MARGENAT, Josep Maria. *Òrrius (Maresme) Contribució a la història del poble*. Grup d'Història del Casal (1998).

SOLÀ i GUSSINYER, Pere. *Història de l'associacionisme català contemporani. Barcelona i les comarques de la seva demarcació (1874-1966)*. Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya (Barcelona, abril 1993).

SOLÉ i SABATÉ, J.M./VILLARROYA i FONT, J. *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Biblioteca Abat Oliba núm. 49 (Barcelona, desembre 1986).

– *La repressió a la guerra i a la postguerra a la comarca del Maresme (1936-1945)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Biblioteca Serra d'Or, núm. 41 (Barcelona 1983).

– *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)-II*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Biblioteca Abat Oliba, núm. 84 (Barcelona, abril 1990).

TOLDRÀ i FERRER, Jaume. *Cabrils 175 anys d'història*. La Comarcal Edicions (1998).

TURRÓ i MARTÍNEZ, Antoni. *El paper moneda de guerra del Maresme (1936-1939)*. Editorial Rafael Dalmau. Caixa Laietana (Mataró 1976).

VILA i BOIXADER, Ramon. *Catalunya, esqueixos d'un passat*. I- El Maresme. Memòria Editorial. Suport del Consell Comarcal del Maresme (Mataró 1991).

VILANOVA, Mercè. *Atlas electoral de Catalunya durant la Segona República. Orientació del vot, participació i abstenció*. Edicions La Magrana. Estudis Electorals/5 (Barcelona 1986).

PUBLICACIONS PERIÒDIQUES

Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya –Barcelona– (1933-1936) (BCSP).

Diari de Mataró –Mataró– (1931-1936) (BCLM).

Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya –Barcelona– (1936-1939) (BCSP).

El Litoral Agrícola –Vilassar de Mar– (1930-1934) (BCLM).

Llibertat –Mataró– (1934, 1936-1939) (ACM).

Solidaridad Obrera –Barcelona– (1931-1938) (AHCB).